

У ГЛИБ ВІКІВ

Володимир Ткаченко

●

ОБОРОНА ГЛУХОВА У 1664 РОЦІ

Після раптової чи загадкової смерті у 1657 році гетьмана Богдана Хмельницького Україна вступила у чергову смугу змов, заколотів, розбрату — економічної і політичної кризи.

У ті руйнівні неспокійні роки, коли на Правому березі активно діяли поляки, а на південь майже щорічно робили набіги кримські татари й турецькі яничари, старшини й міське панство Лівобережної України вирішили обрати гетьмана Лівобережної України, що значило — утворення нової держави, яка мала б захищати свій народ від чужинців і своїх гнобителів. Такі дії шановного панства Сіверщини і Слобожанщини в той час підтримали і росіяни; які цього бажали давно.

Першим гетьманом Лівобережної України став Іван Брюховецький. Ця знаменна подія відбулася влітку 1663 року, коли до міста Ніжина прибули всі полковники і старшина Лівобережжя.

Зазначимо, що у січні того ж таки 1663 року «по воле государя своего» короля Польщі Яна Казимира на правому березі Дніпра гетьманську булаву всієї України взяв у свої руки полковник Павло Тетеря.

Очевидці і історики бачили Тетерю хитрим і лукавим користолюбцем. Новий гетьман хитрував навіть перед його величністю. Наприклад, після його обрання на найвищу в Україні посаду, гетьман стверджував, що він (Тетеря) зразу ж «попал в лабиринт зол и затруднений», і що з такої скрутної ситуації йому одному вийти неможливо... І для вирішення багатьох державних питань Тетеря просив військової допомоги — «чтобы король лично осчастливил Украину своим посещением, приняв на себя начальство над войском туда назначенным»... І таке запрошення було прийнято королем, проти волі сейму і головнокомандуючого всіма польськими військами Любомирського.

На початку вересня 1663 року 40-тисячне військо польське уже стояло біля стін Білої Церкви. Короля радо зустрічали гетьман Тетеря, старшини і полковники з Правого і Лівобереж'я Дніпра, серед яких був полковник Богун, якого король і гетьман призначили наказним гетьманом у цьому поході, що треба було для оперативного ведення бойових дій, і полковник тільки-но сформованого Глухівського полку Кирило Гуляницький. Все поважне панство багато разів низенько уклонилося королю, виказуючи цим свою повагу до монарха могут-

ньої на той час держави й готовність віддати за його величність на полі бою своє життя.

І така трагічна деталь. Перед від'їздом до Білої Церкви Гуляницький з вірними королю козаками свого полку восени 1663 року організували напад на ратних людей з загону Лопухина і російське духовенство... Близько 30 воїнів були вбиті чи закопані в землю живцем! Як свідчать документи тих років, глухівський протопоп Шматковський з братією в той час рішуче виступили на захист безвинних ратних людей і представників російської церкви!..

«Он (Шматковський) бранился с полковником Гуляницким и проклинал его за безчеловечие» — пише літописець. Завдяки рішучим діям глухівського духовенства вдалося врятувати багато ратних і інших людей російського походження від мученицької смерті.

Перед виступом в похід по Лівому берегу гетьман Тетеря розповсюдив свій універсал, в якому закликав козаків й старшину Сіверщини, котрі більше інших схилились у бік Росії, повернутись обличчям до короля, до могутньої Польсько-Литовської держави. Він писав: «Левая сторона Днепра, отпавшая от короля своего и отдавшись под высокую руку московского царя, попала в неволю. Уже многих знатных особ казнили, пожитки и имущество других захватили, женщин и детей загнали в неволю... Милосердный король, государь ваш, соболезнует... и идет против неприятеля с тем, чтоб освободить вас, своих подданных, и, соединившись, учинить мир на земле нашей». До війська польського приєдналось більше шести тисяч кримських татар, яких запросив до цього походу король. І три полки козаків на чолі з Богунном, серед яких був і Глухівський особливий полк. Дещо пізніше до каральної армії мали приєднатись 4 полки Тетері і ще дехто.

Тим походом поляки мали намір витіснити росіян з Лівого берега Дніпра і відновити державні кордони Речі Посполитої в межах 1620-х років, коли вони проходили північніше Смоленська, Брянська, Глухова... Для ведення бойових дій на чужій землі («завжди краще вести бойові дії на чужій землі» — стверджують всі завойовники) поляки організували в містечку Ставище військову базу. Таке рішення було прийнято тому, що Ставище знаходилось у центрі України, мало надійні рукотворні захисні споруди і сприятливі для захисту природні умови. Ресурси цієї військової бази були розраховані на ведення бойових дій строком більше одного року. Тут формувались військові обози.

У зв'язку з тим, що Київ, його основна фортеця, яку тоді захищав гарнізон російських військ, була розташована на правому березі Дніпра, поляки вирішили не брати штурмом цього укріплення на початку бойових дій, а зробити це під кінець своєї «блискавичної» війни, якщо до того часу росіяни самі не покинуть це важливе для росіян і поляків місто-фортецю.

«Після довгих в часі консультацій і розрахунків 13 листопада 1663 року військо польське переправилось через Дніпро нижче Києва на човнах, плотах і поромі... біля Ржищева», — пише історик Костомаров. Одночасно через Дніпро перепливли татари, які у воді тримались за хвости своїх коней. Цю переправу вони здійснили біля села Трипілля, де були пологі береги.

Полки Тетері на деякий час затримались на правому березі, готуючи до походу зброю й провізію (насправді ж, вони охороняли Правий берег від якоїсь несподіванки з боку російських гарнізонів, які дислокувались в Києві і Переяславі). Сам гетьман в той час відбув до Кре-

менчука, звідкіля відіслав гінців до Січі з проханням, щоб військо Запорозьке теж виступило проти росіян. Однак більшість запорожців тоді відмовилась йти проти північного сусіда, а отаман Сірко почав готувати свій 6-тисячний загін до походу проти військ короля й кримських татар.

Розгорнувши полки по трьох майже паралельних напрямках, військо польське на своєму шляху руйнувало всі ті фортеці й поселення, захисники яких відмовились відкрити ворота свого укріплення на перші вимоги атакуючої сторони. Захисники тієї чи іншої нескореної фортеці й усе населення знищувалось на місці, їх майно і продукти харчування грабували жовніри чи татари, а житлові і інші споруди спалювались. Король йшов з центровим військом головного напрямку, яким командував полковник російського походження Стефан Чарнецький. Королівська колона рухалась у напрямку Глухова, який стояв на російсько-польському кордоні. Війська всіх трьох напрямків (центрального, правого і лівого флангів) на своєму шляху — від переправи до Глухова — зайняли більше 300 міст, містечок, фортець і значних укріплень, тридцять з яких були повністю зруйновані, а населення і їх захисники по-звірячому вбиті, про що свідчать документи.

Ян Казимір зупинився на декілька тижнів для відпочинку в Острі (можливо тому, що в той час на Україні була холодна осінь чи початок зими), яким оволоділи його вояки на початку грудня після жорстоких боїв. У цьому містечку король провів різдвяні свята, для чого військові сапери чи королівська прислуга (челядь) побудували йому за два—три дні на околиці містечка хатинку з надвірними спорудами. В Острі король дізнався, що загін «вірних» йому татар, які вже устигли завантажити всіх своїх коней награбованим майном і продуктами харчування, відійшов від основних сил його каральної армії і, взяв напрямок на Крим, женучи у неволю тисячі людей, череди худоби...

Втративши кримських «друзів», король рішуче запросив до походу гетьмана Тетерю, щоб той своїми полками швиденько заповнив, несподівано виниклий у війську польському вакуум.

«Залізна» королівська свита 21 січня зробила зупинку у Воронежі, щоб зігрітись і в останній раз обміркувати всі «дипломатичні» й фізичні плани відносно «своїх упертих підданих» чи «непокірливих діточок», які жили на древній Глухівській землі, котру століттями безкарно топтали в трьох чи чотирьох напрямках знахабнілі чужинці.

Любителі старовини і дослідники часто запитують... самі себе: чому військо польське не пішло на Глухів по прямому тракту, через Батурин і Кролевець, а почало виробляти тактичні «колінця» і «зигзаги» — то йшло ламаним шляхом, то котилось апокаліпсичним (згубним для підлеглих) колом, знищуючи на своєму шляху великі і малі військові укріплення?! А між тим, в даному випадку для досягнення запланованої мети нападники використали елементи звичайної військової тактики і такі дії керівників підрозділів війська польського за безпечили їх армії надійний тил. Це говорить про те, що військові спеціалісти каральної армії не тільки підготували декілька планів штурму нашого укріплення. Вони також мали декілька планів термінового відступу своєї армії у декількох напрямках...

Перш ніж розпочати мову про штурм Глухова, треба сказати про жорстокість карателів, яку вони практикували на марші від переправи через Дніпро до Глухова. За два місяці больової і вогневої «інспекції» поселень і укріплень Лівобережжя вони знищили десятки тисяч захисників нескорених фортець, які спочатку захищались, а потім,

коли була досягнута домовленість з нападаючими поляками, склали зброю і відкривали ворота своїх фортець. Більше того, в межах багатьох міст-фортець було по-звірячому знищене все їх населення, яке взагалі не брало участі в бойових діях. Наприклад, неподалік від гирла річки Сейму на березі Десни було зруйновано і знищено вогнем містечко-фортецю Салтикова Дивиця, захисники якої декілька діб вдало відбивали атаки жовнірів. Біля стін цієї фортеці загинуло багато нападаючих... А коли захисники прийняли умови нападаючих і відкрили ворота фортеці, то жовніри тут же знищили всіх її захисників й населення!

Треба сказати, що й інша сторона (маємо на увазі росіян) в подібних ситуаціях практикувала не менш жахливі звірства. Наприклад, захисники першого на шляху королівської армії міста-фортеці Воронкова зустрічали військо польське хлібом-сіллям, за що вся старшина, цього гарнізону одержала від короля цінні подарунки... А коли королівська рать минула Остер, то до цього міста підійшов 4-тисячний загін росіян, який до того захищав Переяслав. Вояки штурмом оволоділи фортецею і знищили всіх її захисників («двічі підданих») і половину населення міста!

23 січня 1664 року у першій половині дня військо польське підійшло до Глухова. Воно без боїв захопило Веригине, Усівку, Сліпород, Некрасове та ряд інших слобідок, хуторів і сіл. Поляки поставили свої великі гарнізони в Кролевці, Воронежі, Ямполі і за декілька кілометрів від міста перекрили всі дороги, за винятком східного напрямку і до території Борка, де перші дні дислокувались наші кіннотники. У перші дні король перебував десь в кінці сьогоднішньої вулиці Веригинської, де знаходився хутір Чернеча Гребля. Король мав свій спостережний пункт, який розміщувався на узвишші (підвищенні) в кінці вулиці Київський шлях, де теж стояв хутір, ліворуч. Король особисто перевіряв позиції. Під час обстрілу його бачили пушкарі...

Першими до Глухова підійшли вершники — драгуни і козаки. У цей час більше десяти драгунів без коней підійшли до західних воріт фортеці, які мали назву «Водна брама» (кажуть, що від ставка до фортеці йшов потаємний підземний самопливний водогін, який закінчувався в колодязі під брамою), і стали зневажливо їх розглядати, тикаючи пальцем на оборонців. Захисники фортеці вирішили миттєво атакувати «безглуздох» чи «безголових турків», щоб легенько здобути «язика». І група близько 20-ти козаків намагалась наздогнати необачливих. Але за мостом козаки потрапили в пастку чи засаду. І поляки взяли декілька «язиків». А через деякий час до тієї ж брами підійшов у супроводі двох товаришів і барабанника полковник війська польського Чарнецький, який від імені його королівської величності вимагав від захисників відкрити ворота фортеці, тобто — здати місто без бою! Полковник Глухівської фортеці Василь Дворецький ввічливо відказав пану Чарнецькому. Поважний парламентар ще раз переказав вимоги свого короля. Після відмови поляки того ж дня почали готувати до бою грізну королівську артилерію, розміщувати в потрібному місці полки жовнірів, драгунів без коней, мисливців, які вміли добре лазити по схилах гір і вертикалі оборонних стін. Жовніри підносили ближче до стін фортеці сотні драбин довжиною 4—8 метрів, клали на болоті пов'язану в пучки лозу, щоб по ній було легше долати цю природну перешкоду, інші гострили зброю. Перед каральним військом був поставлений наказ — час діяти!..

Зразу ж за мостом, який сьогодні з'єднує два береги річки Есмань, і на луках, які лежать з двох боків греблі, пушкарі насипали з землі десятки невеличких курганів (шанців), на які поклали свої

гармати. Другого дня вони з цих гармат розпочали метати ядра і гранати на західні оборонні споруди і по всій фортеці. Прикриваючись вогнем гармат і рушниць, нападаючи, миттєво поклали на укис засніженого земляного валу і стіни стрімкого, урвища сотні драбин, по яких почали лізти на гребінь захисного валу і дубові стіни фортеці. В той же час захисники, які стояли на гребені валу і наріжних баштах, кидали вниз на штурмуючих велике каміння, котили зверху вниз наповнені землею бочки, які давили нападників. А більше всього захисники вели прицільний вогонь з рушниць і самопалів, а тих, хто вже наблизився до гребеня валу чи заліз на оборонні стіни, вони кололи списами чи рубали клинками і шаблями. Зойки поранених, крики нападаючих і, оборонців, брязкіт холодної зброї, вибухи зарядів і постріли з сотень рушниць наповнювали повітря задимленої і охопленої вогнем нескореної фортеці.

У першій половині дня поляки вели штурм укріплень фортеці з двох боків — від Водної брами і до місцевості чи місця, де не так давно стояв старий кінотеатр, — це був перший напрямок, і далі — аж за Гнилий ставок (за стадіон), де була наріжна башта. У другій половині дня поляки розпочали штурм фортеці з третьої — східної сторони. Зі сходу ворог кинув водночас більше тисячі мисливців і стільки ж «лузної челяді» — воїнів з особистої охорони короля, яких у нього було два полки. І лише на південному заході, де, довжина укусу досягала 30 м, нападників не було.

Як відзначали очевидці того штурму фортеці, у другій половині дня становище захисників на якийсь час стало критичним, бо відбірним військам східного напрямку вдалося захопити частину захисного валу, що знаходився в межах сучасних вулиць Спаської і Радянської. При цьому мав місце випадок, коли ворог виліз на дерев'яні стіни, а деяким з них вдалося перелізти через огорожу і спуститись з валу до фортеці, де їх зуміли знищити стрільці і козаки другої лінії захисту.

Від частих пострілів гармат, які були встановлені в наріжних баштах і вздовж земляного валу по колу, тисяч рушниць, вибухів ядер і гранат над містом стояли хмари чорного ядучого диму. Горіла полум'ям скривавлена земля, будинки, споруди; стогнали від болю поранені, кричали командири підрозділів захисту і нападаючих... У задимленому повітрі над фортецею цілий день погрозово крехтіли ядра і гранати, які в перехресному вогні летіли сюди з заходу і півночі... Як сказав поет: «Звенел булат, картечь визжала...». І дійсно, під кінець дня біля стін фортеці з тієї й іншої сторін лежали гори кривавих тіл: в цей день загинуло близько 1500 захисників і майже втричі більше атакуючих! У перший день штурму ворог кинув на фортецю майже третину своїх вояків і понад 40 тисяч вибухових зарядів, що складало більше двох на одного її захисника.

Як не дивно, але в перший день штурму захисникам фортеці не тільки вдалося відбити всі тактичні й «психічні» атаки ворога, але під кінець дня оборонці самі перейшли в рішучий контрнаступ по трьох напрямках — східному, північному і північно-західному. Під час такої, двічі несподіваної для ворога вилазки, декілька тисяч козаків і ратних росіян миттєво збігли з верху земляного валу назустріч нападникам і також несподівано відкрили по них вогонь із самопалів (з коротким дулом рушниця чи пістолет), а потім вони ще й вдало використали холодну зброю. Під час цієї сміливої акції було знищено до тисячі жовнірів і мисливців, які спробували залізти на стіни...

Як свідчать документи тієї пори, командування війська польського було приголомшене не стільки великими втратами (в перший день

атаки чи штурму вони склали більше 4-х тис. вбитими!), скільки рішучими діями захисників, котрі не тільки сміливо відбивали атаки ворога, але й самі провели декілька вдалих контратак. Оборонці ні в чому не поступались і не пасували перед сильним ворогом. У їх діях все було заздалегідь розраховано, все було кимось передбачено. Надійну оборону нашої фортеці поляки пов'язували чи відносили на рахунок полковника Дворецького, який керував бойовими діями у середині фортеці і за її межами (у той час загальне керівництво діями оборонців було покладене на генерального суддю Животовського). Дворецький особисто ставив бойове завдання в цілому з'єднанню і зокрема кожному підрозділу. Цей талановитий воєначальник, ім'я якого чомусь мало згадують у своїх публікаціях краєзнавці, ще до штурму урахував всі можливості оборонців і розпізнав всі плани і наміри нападаючих. І, як бачимо, 50-тисячна армія (41 тис. поляків і 9 тис. козаків Богуна. Полки Тетері підійшли до Глухова десь 19—21 лютого, коли королівська рать знепритомніла і збиралась геть...) не змогли зломити опір 16 чи 18 тисяч захисників Глухівської фортеці.

Ян Казимір надавав великого значення Глухову у своєму стратегічному плані, бо місто стояло на кордоні і було ворітьми до Росії. Після безрезультатного штурму першого дня, на військовій нараді з цього приводу він заявив: «Не оволодівши цим містечком, ми не зможемо відновити кордони Речі Посполитої 20-х років». Король мав рацію. На цій нараді поляки вирішили приблизно так: треба загоїти свої фізичні і моральні рани під час облоги цієї фортеці. І ворог взяв містофортецю у міцні лещата чи «глухе» кільце. Для зниження пильності захисників хтось пустив чутки, що облога буде тривати доти, доки оборонці не відкриють ворота своєї фортеці чи всі не загинуть з голоду. Насправді ж ворог всіляко відвертав увагу оборонців від своїх підступних тактичних планів, куди входили такі дії, як миттєвий підрив захисних споруд і штурм фортеці великими силами.

Під час цієї підступної облоги поляки «на повному серйозі» вели методичний обстріл укріплень з гармат, а піхота — з рушниць. Захисники відповідали вогнем на вогонь противника. Вони не здогадувались про страшні наміри ворога, який таємно, вдень і вночі робив підкоп у двох напрямках: під Водну браму і Михайлівські ворота (вони стояли приблизно на стику вулиць Вальної і Спартака). Протягом двох тижнів польські сапери проклали дві підземні нахилені галереї, заввишки 1,6 і завширшки близько одного метра і дві таких же розмірів камери згорання, в яких були встановлені потужні заряди вибухівки. По першій галереї сапери вкотили до камери 20 бочок чорного пороху (тут були 4- і 5-відерні), які були встановлені по лінії довжиною 18 м, розташували їх приблизно по вісі валу (однак ближче до внутрішнього схилу, щоб під час вибуху більше ґрунту впало назовні) і частково під правою опорою Водної брами, якщо дивитись від центру фортеці. Потім всі бочки засипали сухою землею, залишивши зверху невеличкий отвір — лоток з порохом, з допомогою якого було здійснено подачу до заряду відкритого вогню. Перший заряд був розрахований на викид у повітря якнайменше 1000 тонн земляної маси! Другий заряд з 18-ти бочок було встановлено під Михайлівськими ворітьми за аналогічною інженерною схемою.

Як свідчать документи, другий заряд було встановлено невдало чи він був кимось пошкоджений. І полякам не вдалося використати в руйнівних цілях силу другої міни. А перший заряд спрацював! Його потужним вибухом були зруйновані і розкидані на всі боки земляний вал і дерев'яні стіни (надовби) по лінії довжиною близько 25 м! Вибухом була зруйнована Водна брама, але на її лівій опорі ще три-

малась одна стулка. І коли у повітрі ще висіли страшні зловісні чорні хмари пилу і їдконого диму, у цей пролом кинулись до півтори тисячі жовнірів, драгунів без коней, гвардійців його величності! Вони миттєво захопили зруйновану Водну браму, залізли на гребінь захисного валу (північний напрямок), де чужинці встановили свої прапори, хоругви чи штандарти. Сотні піхотинців з шаблями, піками й сокирами в руках бігли до центру фортеці, бо декілька сотень захисників, які охороняли браму і 30 метрів валу, були миттєво вбиті чи контужені під час вибуху. У цей час становище оборонців стало критичним. Але їм поталанило в тому плані, що вони ще до штурму відгородили Водну браму і 60 метрів валу від центру фортеці парканом з дощок заввишки 1,6—1,8 метра. А поки ворог рубав сокирами і шаблями цю простішу перепону, до паркана підбігло близько тисячі стрільців з резерву командування, які з рушниць і самопалів за півгодини знищили багато нападників і багатьох поранили. А коли до стрільців підійшло нове підкріплення, то захисники зуміли за одну годину скинути ворога з верху захисного валу, закрити дошками, деревами і землею пролом і зруйновані вибухом Веригинські ворота. Після цього становище всередині фортеці стабілізувалось. У цьому страшному півторагодинному поєдинку було знищено приблизно по дві тисячі вояків з кожної сторони! Треба сказати, що вибух великої сили дуже налякав оборонців, але не зломив їх волі, а під кінець дня посилив опір ворогові, який весь день штурмував нашу фортецю по трьох напрямках і на цей раз біля стін фортеці лежали гори кривавих тіл. Але поляки не відмовились від такої, двічі дорогої і довгої в часі, тактики. Вони почали готувати новий підкоп під південні і східні ворота. Все ж встановити міни вони не встигли.

Ми вже говорили, що до великого походу його величності короля Польщі було залучено 41 тис. поляків, три полки козаків Богуна, 6 тис. кримських татар і чотири полки козаків гетьмана Тетері. Однак, це ще не повна «цифра» чисельності каральної армії. Як видно з документів, в кінці січня до Глухова мали підійти 6 полків гетьмана Великого князівства Литовського Сапеги і його заступника (польний гетьман Паць). І дійсно, у другій половині січня литовська армія вже наближалась до Глухова. Але під час переправи цих полків через Десну нижче Брянська їх атакували російські загонами... Вони вчинили їм шалений опір! Бої на переправі із змінним успіхом точились майже три тижні, після чого литовці повернули в зворотному напрямку.

Залишивши в Батурині гарнізон з двох козацьких сотень (під час бойових дій у сотні могло бути триста і більше козаків), з'єднання Брюховецького вирушило на підмогу оборонцям Глухова. Щоб не йти через Кролевець, де на них чекали декілька полків драгунів і козаків Богуна, збірне військо пішло вздовж берегів Сейму до Путивля. Біля гирла річки Клевені вони зустрілись із загонами князя Куракіна, а трохи вище по Клевені — з загонами князя Черкаського. Тут вони поповнили своє з'єднання провіантом і ратними людьми. Біля села Воргол ці війська розгромили декілька ескадронів драгунів і козаків польської орієнтації (в одному ескадроні десь 200 козаків). А в середині лютого вони підійшли до Глухова. Козацькі полки і загонами росіян з боями витіснили польські і козацькі ескадрони з села Некрасове. Наступного дня вони звільнили Сліпород, Нову Греблю, Червону Гірку і підійшли до околиці Веригино з боку кінноплемзаводу... Польські пани заметушилися. Вони почали перевіряти свої-чужі сани чи обоз, готуватись до походу уже в зворотному напрямку. На сани були покладені великі королівські гармати, ядра, гранати, бочки з порохом, а також похідний арсенал зброї, шанцевий інструмент, провізія... Протидія ка-

ральному війську зростала. Через декілька днів козацькі полки і заго-ни росіян витіснили полки польської армії з лівого берега нашого мі-ста і розгорнули рішучий наступ на "правий берег по двох напрямках: з боку кінноплемзаводу — в бік Синявки і вздовж поля, де в наш час ріс колгоспний сад, а також від Водної брами, де чекали наказу вели-кі скупчення піхоти...

Приблизно 19 лютого у двох напрямках в атаку водночас пішло більше 14 тис. піхотинців і декілька десятків, ескадронів козаків і ро-сіян. Вони йшли вперед по замерзлому болоту, засніжених луках і по-лях... Обидві сторони кидали в бій все нові чи свіжі підрозділи — ес-кадрони, сотні, полки... У морозяному повітрі весь день лунали пост-рілі з сотень рушниць і десятків гармат (палили по скупченнях лю-дей картечю). На луках, болоті, вулицях і в полі лежали тисячі пору-баних чи потоптаних кіньми трупів, багато з яких були без голів. Сто-гнали і плакали поранені.

В останніх бойових діях під стінами Глухівської фортеці ніхто не одержав явної переваги чи поразки. Але в моральному плані вона бу-ла на боці захисників фортеці, які своїм прикладом показали, що мо-жуть і надійно оборонятись, і рішуче наступати у відкритому полі. Пі-сля цього великого останнього бою поляки вночі покинули мі-сто. Їх полки почали відходити двома напрямками: одна частина обо-зу пішла до переправи через село Чорториги (Шевченкове) і містер-ко Вороніж, а друга, з полками драгунів і мисливців, — через Слоут, Гамаліївку і Шостку, де вже тоді діяло селітрово-порохове підприєм-ство.

Цікаво відзначити, що більшість козаків Глухівського особливого полку (він існував 2,5 року: з весни 1663 й до осені 1665 року), які виступали на боці Польщі, під кінець облоги перейшли на бік оборо-нців фортеці. Вони викрали з польського стану свого полковника Ки-рила Гуляницького і привели його до штабу Брюховецького. Рішен-ням військового польового суду з'єднання полковника було засуджено до страти. Новим полковником цього полку було призначено Василя Черкашеницю. Оновлений Глухівський полк брав участь в пересліду-ванні польської армії до місця її переправи через Десну (село Пиро-гівка).

У кінці лютого військо польське, козаки Богун і козаки Тетері, які підійшли до Глухова в день відступу армії польської корони, май-же дві доби переправлялись через Десну біля Пирогівки. Другого дня, коли на лівому березі знаходилась майже половина військових підроз-ділів, значна частина обозу з гарматами і пораненими, їх атакували близько 10 т. ратних росіян і 4 полки Брюховецького (в той час у фор-теці на всякий випадок залишилось 2 полки козаків). Відкритий бій на переправі склався не на користь поляків... Вони змушені були за-лишити на лівому березі багато гармат, коней від вбитих вершників, частину обозу з боеприпасами і провізією. В цей час на переправі був наказний гетьман Богун, якого давно не любив гетьман Тетеря як по-тенційного претендента на гетьманську булаву Правобережжя. Після тяжкого для поляків бою на переправі, в якому вони втратили більше тисячі вбитими, багато зброї і провізії, гетьман і король вирішили зва-лити всю вину за суттєву поразку біля Пирогівки, а також за великі втрати живої сили під час невдалого штурму Глухівської фортеці — на Богун! В основному з цього приводу під Новгородом-Сіверським від-булася військова нарада чи польовий суд. Першим було поставлене питання про... зраду Богун, як біля стін Глухівської фортеці, так і на переправі, де нібито він зволікав чи не виконував розпорядження командування військами польської корони, навмисно гальмував всі їх

дії, щоб дочекатись росіян з козаками і разом нанести королівській армії несподіваного удару. Під час цієї наради було створено військовий польовий суд, який за декілька хвилин виніс смертний вирок Богуну і чотирьом його однодумцям. Всі вони були зразу ж розстріляні. Другим питанням на цій нараді було складне становище, яке виникло на Правому березі Дніпра, де тричі пограбований український народ дійшов до відчаю й піднявся проти всіх своїх гнобителів. Повсталі селяни об'єднувались у військові загони, сотні, полки й з'єднання. У цьому зв'язку в Україні стали «народжуватись» десятки некоронованих «полковників» (наприклад: Кияшко, Дрозденко, Овдієнко, Гоголь, Опара...) й «великих» гетьманів, — як від Запорозької Січі, так і на територіях Лівого і Правого берегів Дніпра, (наприклад: Опара, Сухенко, Ханенко...). На цій нараді було вирішено, що король з двома полками особистої охорони піде, до Литви через Гомель, Мінськ... А полки Тетері і 20 тис. поляків під команду Чарнецького і Собеського підуть на Правий берег Дніпра для наведення в Україні порядку вогнем і мечем.

Захисники Новгород-Сіверського не відкрили ворота своєї фортеці перед королем і його військом. У відповідь поляки обстріляли з гармат місцевий монастир і відійшли, без спроби оволодіти цими укріпленнями. Від Новгород-Сіверського королівська кавалькада повернула праворуч, у напрямку до Литви, а основне військо пішло до своєї другої переправи уже через Дніпро, обійшовши при цьому Чернігів з правого боку.

Підбиваючи підсумки каральної експедиції військ польської корони, треба сказати, що на бойові дії в Україні протягом 1663—64 років урядом Польщі були витрачені великі кошти, які в декілька разів перевищували річний бюджет цієї держави. Це призвело до того, що військові підрозділи, які несли службу в Україні і Білорусії, весь 1664 рік не одержували платні. Критичним було становище і серед цивільних службовців, які також майже рік не одержували платні.

...Не пішли на краще державні справи у короля і у наступних 1665—67 роках... Польща потрапила в смугу зтяжної політичної і економічної кризи... В такому критичному становищі Ян Казимір змушений був на початку 1668 р. зректись престолу... Так, можна сказати, ганебно, і трагічно закінчилась для короля Польщі Яна Казимира його каральна експедиція в Україну і місячна облога міста-фортеці Глухій, під стінами якого він втратив більше 10 тисяч вояків своєї армії і свій королівський трон.

